

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשות ניצבים-וילך, תשס"ד
מספר 565מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

עלייה לארץ ישראל כנגד שלום בין איש לאשתו

מצוות יישוב ארץ ישראל היא מן החשובות שבמצוות, וכמה כתובים בפרשתנו רומזים עליה (ראה למשל ל:א,ג,כ; לא:ג). חז"ל קבעו על דרך המליצה¹ ש"ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה". יש בין הפוסקים שסוברים שזו מצווה דאורייתא בכל דור ודור, וכך אומר הרמב"ם²: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה". יש שסוברים אפילו שזאת "מצווה כוללת"³, ויש מי שמרחיק לכת וסובר "ששיבת ישראל לארץ ישראל היא מעיקרי האמונה"⁴.

המשנה קובעת (כתובות פ"ג, מ"א): "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין". פירוש הדברים שיכול כל אחד מבני הזוג לכפות עלייה לארץ על בן/בת זוגו או למנוע ירידה מהארץ. בתלמוד (ב' כתובות ק', ע"ב) מובאת תוספתא⁵ האומרת שאם בן/בת הזוג מסרב לדרישה לעלות לארץ או להימנע מירידה, הרי סירוב זה הוא עילה לכפיית גירושין עם סנקציה כספית בצדה: סירוב האיש מחייבו בגט עם כל תשלומי הכתובה הנלווים, וסירוב האישה מחייבה בגט בהפסד כל זכויותיה הכספיות.⁶ תוספתא זאת נקבעה להלכה.⁷

מנגד ידועה העובדה ההיסטורית שבפועל, במהלך הגלות, היה רוב העם היהודי מחוץ לארצו. אמנם את כיסופיו הוא הרבה לבטא בתפילות ובפיוטים, אלא שהיו מעט מאוד ניסיונות אמתיים של יהודים לעלות לארץ. הסיבות לכך רבות ומגוונות, והעיקריות שבהן – סכנת הדרכים, סכנת המגורים בארץ ישראל והקושי הגדול להתפרנס בארץ. במהלך הדורות הארוכים בהם גלה עם ישראל מארצו, שימש הטיעון בעד עלייה לארץ גם בסכסוכים משפחתיים בין איש לאשתו, או בין משפחותיהם. לעתים טיעוני העלייה היו הגורם המסכסך ולעתים היו הם דווקא הגורם המפשר. הרמב"ם מספר⁸ על סכסוך משפחתי שנתגלע באלכסנדריה בין שתי המשפחות של זוג נשוי. בעצת משפחתו טען האיש שברצונו לעלות לארץ, וכיוון שאשתו מסרבת לעלות עמו הרי הוא רשאי לתת לה גט מבלי לשלם לה את כתובתה:

ראובן נשא לאה באלכסנדריה וכתב לה מאוחר מאה דינרין⁹ מצריים והיא בת גדולי אלאכסנדריה. אחר ילדה לו בן ובהיות ימיו קרוב לשלושה חדשים אירע בינו ובין קרובי אשתו מחלוקת... והיה שם מי שלמדו לבקש ממנה ללכת עמו לארץ ישראל לדור שם והיא לא תסכים בזה להניח אנשי מולדתה ובוזה תחסר המאוחר שלה ותעשה רצונו. ועשה ככה ובא לפני בית דין וטען לפניו את הטענה הזאת... וכאשר שמעו זה גדולי הקהל חרה בעיניהם על כך באמרם מכאן ואילך כל מי שישנא אשתו וירצה לגרשה מבלי כתובה יעליל עליה את הטענה הזאת ויהיה זה לסבה לגרש רוב הנשים מבעליהן. תשובת הרמב"ם נחרצת: יש להטיל חרם (!) על מי שמעליל כך על אשתו ומנסה בדרך פסולה זאת להיפטר מתשלומי כתובתה:

המפורסם אצלנו אשר ראינו בתי דינים דנין בו במערב כך הוא שמחרימים בשם על כל מי שעושה זה בדרך עלילה על אשתו שלא לעשותו, זולתי ללכת להתברך בארץ ישראל לא זולת זה ויענה הבעל אמן, ואז יכריחו האישה ללכת עמו או

¹ ספרי דברים פסקה פ.

² השגות הרמב"ם לספר המצוות שכתב העשין מצוה רביעית.

³ כלומר: מצווה שכוללת בתוכה מספר מצוות דאורייתא. ראה שו"ת ציץ אליעזר חלק ז' סימן מח פרק יב.

⁴ הרב א"י קוק, מאמרי הראיה ב' עמ' 524. על השיטות השונות ביחסם של חכמי הדורות למצוות יישוב הארץ ראה: אנציקלופדיה

תלמודית ערך ארץ ישראל – ישיבתה ישובה ושאר דיניה, כרך ב' עמוד רכג טור 1.

⁵ כתובות פ"ב ה"ה.

⁶ בירושלמי (כתובות סוף פ"ג ה"א) הדין הוא שרק האיש יכול לכפות את האישה אבל לא האישה על האיש: "הוא רוצה לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה - כופין אותה לעלות, היא רוצה והוא אינו רוצה - אין כופין אותו לעלות... הוא רוצה לצאת לחוצה לארץ והיא אינה רוצה - אין כופין אותה לצאת, היא רוצה לצאת והוא אינו רוצה - כופין אותה שלא לצאת".

⁷ רמב"ם אישות פ"ג ה"כ, שו"ע אה"ע סימן עה סעיף ד. וראה שו"ת רשב"ש סו"ס א שכתב כי הלכה זאת אינה למעשה בגלל הסכנה.

⁸ שו"ת הרמב"ם סימן שסה.

⁹ כלומר: סכום הכתובה הוא מאה דינרים.

תצא מבלי כתובה. ככה ראינו אותם עושים ... אין לדיין אלא מה שענינו רואות: אי זה איש ביקש לעלות לארץ ישראל והוא מוחזק בכשרות ולא היה בינו ובין אשתו מריבה בשום פנים - אז נחייב אשתו לעלות עמו לארץ ישראל, ואם יחסר אחד מהתנאים הללו - אין לדון עליה לעלות עמו. ואמנם השועל הקטן המלמד את הטענה הזאת והדומה לה הוא מחזיק ידי עוברי עבירה ומשית יד עם רשע... ואמנם הוקל על רוב בני אדם לצער נשותיהם לפוטרים מכתובתם וראוי להשמר מזה העון ולמנוע הפועלים אותו שבור זרוע רשע ורע והצילו עשוק מיד עושקו.

הרמב"ם אינו חוסך את שבט לשונו מ'השועל הקטן', אותו יועץ מפוקפק שהשיא לבעל את העצה המגונה להשתמש בטיעון שרצונו לעלות לארץ ישראל.

נראה שהשימוש השקרי בעילה זו היה נפוץ. הרדב"ז¹⁰ שחי במצרים כשלוש מאות וחמישים שנים אחרי הרמב"ם, נהג כשיטת הרמב"ם ומנע מהבעלים, במקרה של גירושין, להתחמק מתשלום הזכויות הכספיות של נשותיהם, תוך טיעון שקרי שרצונו של הבעל לעלות לארץ ישראל. רק לאחר שמתברר כי אכן יכול הבעל להתפרנס בארץ ישראל, יש מקום לכפות על האישה לעלות אתו או שתפסיד את כתובתה:¹¹

אין אנו דנין עתה בדין הכל מעלין לארץ ישראל¹² ואם לא תרצה לעלות עמו הפסידה כתובתה, לפי שאין המחיה מצוי שם בעונותינו. אלא אם כן נתברר אצלנו שיש לו אומנות שאפשר שיחיה ממנו אפילו בדוחק אז אנחנו דנין בו, אחר שנעשה חקירה גדולה בדבר. שהרי ראינו בעינינו כמה רמאים טענו בזה וגירשו את נשותיהן והפסידו כתובתן ואחר כך חזרו, ואני חייבתי את אחד מהם שיחזיר את אשתו או יפרע לה כתובתה.

הרדב"ז מספר גם על מקרים בהם האישה היא זאת שניסתה לכפות גירושין על בעלה תוך שימוש בטכסיס של כפיית עליה מדומה, וגם במקרים אלה יש לדבריו לבדוק היטב את הכוונה האמתית של הטוענת ולהילחם ברמאויות:¹³ השתא לא דינין הכי (בימינו לא פוסקים כך, י"ש) משום דכל אשה תתן עיניה בגירושין ותאמר לארץ ישראל אני עולה, ואין הריח מצוי שם ולא ימצא להתפרנס ונמצא מוציא את אשתו שלא מדעתו.

במהלך הדורות היו גם מקרים שהבעל או האישה באמת רצו לעלות לארץ ובן/בת הזוג ניסו למנוע זאת מהם. שאלה מעין זאת באה לבירור לפני הר"ן,¹⁴ שפסק כי על הבעל להישאר במקומו,¹⁵ שכן מצד אחד אין הוא יכול לכפות גירושין על אשתו בגלל חרם דרבינו גרשום (וגם בגלל חוקי המדינה¹⁶), ומצד שני אסור לו לעזוב אותה עגונה במקומה.¹⁷ עד לימינו אלה עולה טענת 'הכל מעלין' בסכסוכים בין בני זוג. כך, לדוגמה, בבית הדין הרבני ברחובות¹⁸ לפני כארבעים שנים הופיעה אישה ודרשה לאסור על בעלה לצאת מהארץ בטענת "אין הכל מוציאין", כנגד דרש הוא ממנה לרדת אתו. בדומה לכך התבררה בבית הדין הרבני בתל אביב בשנת תשי"ז תביעה הדדית:¹⁹ בני זוג נשוי חיו בארץ, הבעל עזב את אשתו וירד לחו"ל, ודרש שהאישה תרד אחריו, וכנגד דרשה האישה שבעלה יעלה חזרה לארץ מדין "הכל מעלין".²⁰

יש ששאלת העלייה השתרבבה לסכסוך בין הורים על החזקת הילדים, לאחר שהתגרשו. כמה שנים לפני קום המדינה התבררה אצל הרב הדאיה²¹ תביעה של זוג מהעיר בירות. הזוג התגרש ואחד הילדים נשאר בחזקת האם. כאשר רצתה האם לעלות לארץ ניסה בעלה למנוע זאת ממנה, והיא טענה בין השאר את טענת "הכל מעלין". הרב הדאיה פסק²² שהיא רשאית לעלות לארץ, אך עליה להשאיר את הילד אצל אביו.

לסיכום, נראה שבמהלך הדורות העדיפו רוב הפוסקים את שלמות המשפחה על פני מצוות יישוב הארץ, ואולי פסקו כך גם משום החשש לרמאות,²³ שבו אחד הצדדים מביע את רצונו לקיום המצווה למרות שכוונתו האמיתית היא לפגוע בצד האחר.

ד"ר יואל שילה
המכללה האקדמית אשקלון

¹⁰ רבי דוד בן שלמה אבן זמרא. נולד בספרד בשנת ה"א רל"ט (1479), יצא עם הגולה מספרד בשנת ה"א רנ"ב (1492) למצרים, היה שם לראש קהילת היהודים המקומית, ושימש כרב, אב בית-דין, ראש ישיבה וגבאי קופת הצדקה. עלה לארץ בשנת ה"א שי"ג (1553), נפטר בשנת ה"א של"ג (1573) ומנוחתו כבוד בבית העלמין העתיק של צפת.

¹¹ **שו"ת רדב"ז** חלק ג סימן תי.

¹² כוונת דבריו: - בימינו אין אנו נוהגים על פי ההלכה "הכל מעלין לארץ ישראל וכו'".

¹³ **שו"ת רדב"ז** חלק ג סימן תט.

¹⁴ רבי ניסים בן ראובן גירונדי, נולד בברצלונה בשנת ה"א פ' (1320) ונפטר בשנת ה"א ק"נ (1380).

¹⁵ **שו"ת הר"ן** סימן לח.

¹⁶ מדבריו משתמע שבתקופתו החוק המקומי בספרד אסר על כפיית גירושין גם בין היהודים. העונש על עברה זאת היה גם גופני וגם כספי.

¹⁷ שאלה דומה התבררה גם בפני חכמים אחרים, ובכולם נפסקה הלכה שעל הבעל להישאר במקומו ולא להניח את אשתו עגונה. ראה:

שו"ת מבי"ט ח"ג סימן קלא, **שו"ת מהרי"ט** ח"ב יו"ד סימן כח, ועוד.

¹⁸ תיק 9865 תשכ"א.

¹⁹ תיק מספר 4490. מעין זה גם בתיק 281 תשכ"ט וערעור עליו בפד"ר כרך ח' עמ' צז, ועוד.

²⁰ לא הבאנו כאן את פסקי הדין, כיון שבתיקים נדונו עוד עניינים שאין מקומם כאן, והרוצה פירוט יעיין במקורות.

²¹ ר' עובדיה הדאיה נולד בירושלים בשנת תר"ן (1890). שימש כראש ישיבת 'בית אל' וכדיין, נפטר בשנת תשכ"ט (1969).

²² **שו"ת ישכיל עבדי** חלק ב - אה"ע סימן ט.

²³ ראה **בשו"ע** הערה 7 לעיל ברמ"א שכותב כך מפורש. ועוד בפתחי תשובה שם שמביא מקורות נוספים.